

УДК: 372.461+373.2+81*246.2

Вероніка Володимирівна Баранова,
кандидат педагогічних наук,
асистент кафедри теорії і методики дошкільної освіти,
Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»,
вул. Старопортофранківська, 26, м. Одеса, Україна

РОЗВИТОК МОВЛЕННЯ ДІТЕЙ РАНЬОГО ВІКУ В УМОВАХ ДВОМОВНОСТІ

Стаття присвячена проблемі розвитку мовлення дітей раннього віку в умовах двомовного середовища в південному регіоні України. Уточнено поняття «білінгвізм» та «двомовність» в науково-методичній літературі. Представлено результати анкетування батьків дітей ясельних груп у ДНЗ, для виявлення дітей із двомовних сімей. У статті подано кількісний та якісний аналіз результатів обстеження мовлення дітей раннього віку за такими критеріями: розуміння мовлення, рівень розвитку пасивного і активного словника, засвоєння граматичних категорій, оволодіння звуко-складовою структурою мовлення, стану просодичного боку мовлення обох мов. Описано діагностувальні завдання, які було розроблено відповідно цих критерієв. Схарактеризовані рівні розвитку мовлення дітей-білінгвів раннього віку.

Ключові слова: двомовність, білінгвізм, українська мова, діти раннього віку, розвиток мовлення дітей.

Важко переоцінити значення рідної мови у вихованні і розвитку дитини, адже саме мова є носієм інформації, засобом набуття знань, скарбницею історії народу, країни, засобом спілкування (С. Ф. Русова, В. О. Сухомлинський, К. Д. Ушинський).

Водночас у багатонаціональних країнах унаслідок постійних міжмовних контактів спостерігається закономірний процес взаємодії мов, який дістав назву двомовності (білінгвізм), чи багатомовності (полілінгвізм) [2].

Людину, яка володіє двома мовами, називають білінгвом, біглотом, трьома мовами – триглотом, багатьма мовами – поліглотом [2].

Україна багатонаціональна держава, державною мовою якої є українська, водночас конституцією України передбачено навчання дітей рідною мовою.

Двомовність (білінгвізм) як самостійний напрям лінгвістичної науки почали вивчати в кінці XIX ст. (1885–1890 рр.), а об'єктом педагогічних досліджень вона стала лише із середини XX століття (з 1953 р.).

Значний вклад у розробку теорії двомовності, мовної взаємодії у умовах контактування державної мови як з національними мовами країни, так і з іноземними внесли дослідження відомих вітчизняних лінгвістів, психологів, педагогів (І. С. Баскаків, А. М. Богуш, І. К. Білодід, Б. В. Беляєв, Е. А. Бризгунова, Е. В. Верещагін, В. В. Виноградов, Л. В. Виготський, Ю. Д. Дешерієв, М. І. Ісаєв, І. Ф. Протченко, Ю. В. Розенцвейг, Р. Б. Сабаткоєв, Б. Х. Хасанов, К. Х. Ханазаров і ін.) і зарубіжних учених (У. Вайнрах, В. Льдемек, Ч. Осгуд, М. Сигунан, М. Уест, Е. Хауген та ін.).

Педагогічні, методичні та лінгвістичні наукові джерела опікуються термінами білінгвізм, білінгвальність, двомовність та багатомовність, серед яких найбільш вживаними є «білінгвізм» і «двомовність». За словниковими джерелами, двомовність (білінгвізм) визначається як вільне володіння двома мовами [4].

За визначенням О. Ахманової, білінгвізм англ. *bilingualism*, фр. *bilinguisme*,

нем. *Zweisprachigkeit*, исп. *Bilingüismo* – це досконале володіння двома мовами, які використовуються у різних умовах спілкування, наприклад, рідним діалектом та літературною мовою [1].

Є. Верещагін і М. Михайлов уживають ці терміни як рівні за значенням і своєю сутністю. Є. Слепцова послуговується терміном «білінгвальна особистість» і розглядає її як таку, що має сформовані вміння й навички міжкультурної комунікації та білінгвальну мовленнєву свідомість, в основі якої білінгвальний предметний код і мовленнєва картина світу двох народів [3].

Мовленнєве спілкування в дітей-білінгвів відбувається спочатку за законами рідної мови, яка становить систему фонетичних, лексичних, граматичних та стилістичних засобів та правил спілкування (у нашому випадку української). Рівень володіння українською мовою в дітей з білінгвізмом різний: від незначних помилок у звуковому оформленні мовлення до значних порушень лексико-граматичної побудови мовлення.

Під час навчання української мови дітей не корінної національності раннього і дошкільного віку, за словами А. М. Богуш, використовується синтезований тип двомовності, коли природні і штучні умови навчання поєднуються [2, с.45]. У двомовних дітей в Україні здебільшого спостерігається змішана (суміщена) двомовність, це означає, що для мовлення дітей-біглотів характерні взаємопроникнення елементів однієї мови в мовну систему іншої мови, що викликає різні види інтерференції мов [2].

У науковій літературі до цього часу виникають дискусії про час початку навчання дітей другої мови (А. М. Богуш, В. Леопольд, Ж. Ронже, А. Пабуре – Келлер та ін.).

У зарубіжній літературі акцентується на ранньому навчанні другої мови (іноземної) вже на другому році життя за принципом «одна особа – одна мова».

У започаткованому дослідженні брали участь діти третього року життя, рідною мовою яких була

українська мова. В експерименті взяли участь 42 дітей віком від двох до трьох років із двомовних сімей (українсько-грецька, українсько – російська, українсько- молдавська, українсько – болгарська тощо).

Під час розробки методики дослідження мовленнєвого розвитку дітей раннього віку із двомовних сімей керувалися загальнодидактичними, спеціальними принципами (А. М. Богуш, Р. Є. Левіна, М. М. Фіцула), вченням про структуру дефекту (Л. С. Виготський), теорією системогенезу (П. К. Анохін, О. Р. Лурія, О. І. Шумілін), дослідженнями щодо гетерохронії розвитку функцій головного мозку (Л. О. Бадалян, Л. С. Виготський, О. Р. Лурія, К. В. Судаков). В основу методики лягли положення про те, що уявлення про стан і особливості формування в дитини мовлення як засобу комунікації, можна одержати лише в процесі комплексного психолого-педагогічного обстеження, лінгвістичного аналізу її мовленнєвої діяльності (Л. С. Виготський, Н. С. Жукова, Р. Є. Левіна, Т. В. Скрипник, Л. Ф. Спірова, Є. Ф. Соботович, В. В. Тарасун, В. В. Тищенко, М. К. Шеремет).

Константувальний етап дослідження проводився впродовж 2016-2017 років у ДНЗ №73 та ДНЗ «Чорноморський» м. Одеси. З метою визначення рівня мовленнєвого розвитку дітей із двомовних сімей проводилось обстеження малюків за показниками, що відповідають їхньому віку. Якщо дитина була нездатна виконати завдання, їй було запропоновано матеріал, що відповідає попередньому, більш молодшому віковому періоду.

Було проведене анкетування серед батьків дітей ясельних груп у зазначених ДНЗ щодо виявлення дітей із двомовних сімей. Було отримано такі данні: із 56 дітей 42 із двомовних або навіть трьохмовних сімей, що складає 75% відсотків дітей у групах.

У 65% сімей розмовляють українською та російською мовами; у 7% крім російської та української додається болгарська, 12% крім російської та української додається гагаузька, 2% - російська та арабська; 4% російська та китайська; 5% українська, російська та грузинська; 5% російська, українська та турецька.

43% батьків із двомовних сімей зазначили, що дома у спілкуванні з дитиною дотримуються принципу одна особа – одна мова; 57% батьків не звертають увагу, якою мовою і в яких ситуаціях вони спілкуються з дітьми.

12% батьків указали, що спілкування другою мовою відбувається епізодично під час спілкування з іншими родичами (бабусі, дідусі та ін.).

У відповідності з періодизацією формування мовленнєвої функції в онтогенезі, розробленої А. М. Богуш [3], за нормальний розвиток мовлення дитини віком 2 р. 1 м. – 2 р. 6 м. було обрано рівень формування мовлення у межах трьох місяців, малюків віком 2 р. 7 м. – 3 р. – у межах півріччя.

У дослідженні представлено кількісний та якісний аналіз результатів обстеження (українського та іншого) мовлення дітей раннього віку за такими критеріями, як: розуміння мовлення, рівень розвитку пасивного і активного словника, засвоєння

граматичних категорій, оволодіння звуко-складовою структурою мовлення, стану просодичного боку мовлення обох мов. Відповідно цих критеріїв було розроблено завдання.

Діагностування розвитку мовлення дітей раннього віку відбувалось у першу половину дня, після сніданку. Тривалість виконання діагностувального завдання суто індивідуальна, яка залежить від психофізіологічного стану дитини, її особливостей та поведінки під час обстеження. Максимальна тривалість виконання завдання 10-15 хвилин. Було використано дидактичний матеріал (іграшкові звірі - собака, кіця, лялька, машинки, кубики та набір картинок). На картинках було зображено різні предмети, рослини та звірі; зображення людей та звірів, які виконують певні дії; зображення знайомих дитині предметів та явищ, які мають якусь одну спільну зовнішню якість; зображення одного й того самого персонажу в різних просторових положеннях. Також при діагностуванні використовуються картинки з метою порівняння предметів чи дій та картинки для складання дитиною зв'язного опису.

Було використано такі діагностичні завдання:

Розкажи про себе (загальні відомості про себе, сім'єю, близьке оточення, якою мовою розмовляють у дома). Під час цього завдання виявлялися особливості експресивного діалогічного мовлення, розуміння мовлення, комунікабельність, інтереси дитини, орієнтування на місці та в часі, соціальне орієнтування.

Назви картинку (знання назви предмета обома мовами. Під час цього завдання виявлявся об'єм активного словника дітей з обох мов.

Повторюй за мною (виявлення особливостей звуковимови дитини).

Що зображене на картинці? (Хто намальований? Що він робить?)

Скажи що зображене на картинках? (складання речення за двома картинками).

Доповни речення (дитина доповнює речення, вставляючи слово у відповідній формі, що зображене на картинці, наприклад: *Рибу подаримо _____ (дитині показується малюнок кота).*

Хто де сховався? Дитині пропонується сказати, де сховалися іграшки на картинці, чи в кімнаті. Під час цього завдання виявлялися особливості фразового мовлення, наявність аграматизмів.

Розкажи, що тут сталося? (Складання розповіді за картинками). Це завдання сприяло виявленню смислової цілісності розповіді дитини, її лексико-граматичного оформлення та ступеням самостійності виконання.

Покаже мені, де намальовано... ? Покажи мені (м'яч, ляльку тощо). Завдання на виявлення рівня розуміння окремих слів, простих та складних граматичних конструкцій.

Слухаємо розповідь. Завдання було спрямоване на виявлення рівня розуміння дитиною короткої розповіді. Обладнання: дитяча книжка з простими і зрозумілими дитині картинками. Дорослий кладе перед дитиною книжку, перегортує її, розповідаючи простими реченнями про те, що намальоване на

картинках: «Зайчик прокинувся. Сонечко дивиться у віконце». Запитання за картинками: «Де?.. Покажи...». Якщо дитина легко показує званих героїв та їх дії на картинках, пропонували їй запитання: «Хто це?», «Що робить зайчик?».

Для оцінювання отриманих даних мовленнєвого розвитку дітей із двомовних сімей було використано таку методичку: дитина отримувала п'ять завдань з кожного критерію. Результати виконання кожного завдання оцінювалися за чотириохальною шкалою.

- 3 бали – високий рівень (5 виконаних завдань із 5);
- 2 бали – середній рівень (3-4 із 5);
- 1 бал – низький рівень (1-2 із 5);
- 0 балів – не атестований (0 виконаних завдань із 5).

При діагностуванні звукової культури мовлення система балів не використовувалася. У діагностичній таблиці відмічалися проблемні для дитини звуки.

При діагностуванні зв'язного мовлення дитини використовували чотириохальну шкалу, аналогічну описаної вище. Оцінка вміння дитини відповідати на запитання виконувалася за тими самими критеріями.

Здатність дітей зв'язно розповідати про предмет, картинку, події із власного досвіду оцінювалася у такий спосіб:

- 3 бали – високий рівень (Дитина використовувала в розповіді прості та складні речення. Ініціативна, активна у спілкуванні з дорослим, для зв'язної розповіді потрібна мінімальна допомога дорослого);
- 2 бали – (Дитина використовує у розповіді переважно прості речення та окремі слова. Розповідь фрагментарна, для її підтримки потрібні запитання дорослого. Спілкування утруднено недостатньою розвиненістю мовленнєвих форм);
- 1 бал – (У дитини виникають труднощі в оформленні речень, вона допомагає собі жестами, словами-замісниками. Зв'язна розповідь відсутня. У спілкування за своєю ініціативою не вступає);
- 0 балів – не атестований (відмовився виконувати завдання).

Для якісного аналізу експериментальних даних було використано оцінні критерії виконання поданих завдань, розроблені для кожної вікової категорії дітей окремо, що дало можливість визначити загальні рівні розвитку мовлення малюків раннього віку із двомовних сімей.

Таблиця 1

Показники загального рівня мовленнєвого розвитку двомовних дітей раннього віку

Вік дітей	2 р. 1 м. 2 р. 3 м.		2 р. 4 м. -2 р. 6 м.		2 р. 7 м. -3 р.		Разом	
	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%	к-ть	%
Високий	3	20	2	12	4	36	9	21,5
Середній	7	47	9	53	3	28	18	42,8
Низький	5	33	6	35	4	36	15	35,7

Як засвідчує таблиця, високий рівень розвитку мовлення (вікова норма) виявлено, у 3-х дітей віком від 2 р. 1 м. до 2 р. 3 м. – (20% від 15), у 2-х дітей віком від 2 р. 4 м. до 2 р. 6 м. – (12% від 17) та у 4-х дітей віком від 2 р. 7 м. до 3 р. – (36,6% від 11).

Середній рівень розвитку мовлення (уповільнений темп розвитку мовлення) був у 7-ми дітей віком від 2 р. 1 м. до 2 р. 3 м. – (53% від 17), у 9-ти дітей віком від 2 р. 4 м. до 2 р. 6 м. (53% від 17) та у 3-х дітей віком від 2 р. 7 м. до 3 р. (28% від 11).

На низькому рівні розвитку мовлення перебувало 5 дітей віком від 2 р. 1 м. до 2 р. 3 м. (36% від 15), 6 дітей віком від 2 р. 4 м. до 2 р. 6 м. (28% від 17) та 4 малюків віком від 2 р. 7 м. до 3 р. (36,3% від 11).

Таким чином мовленнєвий розвиток 9 малюків раннього віку відповідав високому рівню (21,5% від 42), у 18 дітей – середньому (42,8% від 42) і в 15

малюків рівень сформованості мовленнєвої функції відповідав низькому рівню (35,7% від 42).

Результати виконання завдань виявили, що найбільші труднощі виникали в дітей під час виконання завдання на розуміння слів, що позначають предмети. Помилки, яких припускалися малюки, були зумовлені несформованістю стійких взаємозв'язків між словом і предметом, який ним позначається (предметна віднесеність, за Л.С. Виготським). Більш доступними для розуміння дітьми раннього віку виявилися слова, що позначають дії. Труднощі також спостерігалися й під час розуміння інструкцій дорослого. Помилки під час розуміння простої та складної інструкції дітьми раннього віку зумовлювалися не стільки з незасвоєнням ними значеннями слів, які містить інструкція, скільки із недостатністю слухомовленнєвої уваги та пам'яті.

Результати виконання завдань, спрямованих на дослідження експресивного мовлення виявили, що помилки, яких найчастіше припускалися діти раннього віку, були спричинені особливостями накопичення ними активного словникового запасу. У малюків третього року життя спостерігалася значна кількість помилок під час називання слів, що позначають дії: на тлі адекватного розуміння слова, що позначає дію, малюки замість повнозначного слова відтворювали звуконаслідування, або полегшене слово, називали замість дії, суб'єкт, який виконував відповідну дію. Особливі труднощі виникали в малюків третього року життя під час називання прикметників. У процесі виконання завдання діти часто називали ознаки, невластиві пред'явленому предмету та не узгоджували прикметник із іменником за категорією роду.

Водночас у дітей третього року життя спостерігалася затримка формування фразового мовлення. Їхні висловлювання були аграматичні й склалися переважно із двох-трьох слів. Домінували конструкції, що передають відношення між суб'єктом та предикатом, суб'єктом,

предикатом та об'єктом дії. У висловлюваннях випускалися прийменники, майже не використовувалися сполучники. Діти другого півріччя третього року життя були здатні до самостійного відтворення переважно складних безсполучникових речень.

Поширеними серед усіх вікових категорій малюків були труднощі, пов'язані з порушенням складової структури слова (перестановки, заміни, пропуски, додавання складів) та несформованістю звуковимови (спотворення звуків, заміни звуків за акустико-артикуляційною подібністю).

У процесі дослідження рівня засвоєння граматичних категорій дітьми третього року життя було виявлено помилки у засвоєнні категорії числа іменників, неправильне вживання флексій знахідного відмінка іменників.

У процесі дослідження експресивного мовлення у дітей другого і третього років життя було спостерігалася такі відхилення мовлення: прискорений темп мовлення, затинання, порушення тембру голосу, недостатня модульованість, порушення загального розуміння мовлення.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов/ О. С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1969. – 606 с.
2. Богуш А.М. Мовленевий розвиток дітей від народження до 7 років: [монографія] / А. М. Богуш. – К.: Видавничий дім «Слово», 2004. – 376 с.
3. Богуш А. М. Методика навчання дітей української мови в ДНЗ / А. М. Богуш. – К.: Видавничий дім «Слово», 2011. – 440 с.
4. Розенталь Д. Э. Словарь-справочник лингвистических терминов: [пособие для учителя] / Д. Э. Розенталь, М. А. Теленкова. – 3-е изд., испр. и доп. – М.: Просвещение, 1985. – 399 с.
5. Слепцова Е. В. Педагогические аспекты формирования билингвальной культуры личности будущего учителя: дисс.... на получение степени кандидата пед. наук: 13.00.01 / Слепцова Евгения Викторовна. – Рязань, 2011. – 221 с.

Вероника Владимировна Баранова,

*кандидат педагогических наук,
систент кафедры теории и методики дошкольного образования,
Государственное учреждение «Южноукраинский национальный,
педагогический университет имени К.Д. Ушинского»,
ул. Старопортофранковская, 26, г. Одесса, Украина*

РАЗВИТИЕ РЕЧИ ДЕТЕЙ РАННЕГО ВОЗРАСТА В УСЛОВИЯХ БИЛИНГВИЗМА

Актуальность исследования: в южном регионе Украины представлено большое количество семей смешанных национальностей. Дети в таких семьях с раннего детства находятся в условиях нескольких языков (двух, а иногда и более), которые, в свою очередь, влияют на развитие речи ребенка. Серьезный вклад в исследование проблемы двуязычия (билингвизма) в условиях контакта государственного (украинского) языка как с языками национальных меньшинств, так и с иностранными внесли исследования известных отечественных лингвистов, психологов и педагогов и зарубежных ученых.

Целью статьи является выявление особенностей развития речи детей раннего возраста из двуязычных семей.

В статье раскрыто положения о том, что всестороннее представление про состояние и особенности развития речи у детей как средства коммуникации можно получить только в процессе комплексного психолого-педагогического исследования, лингвистического анализа детской речевой деятельности.

Представлено результаты анкетирования родителей детей раннего возраста в дошкольных образовательных учреждениях г. Одессы с целью выявления детей из двуязычных семей. Получены такие результаты: из 52 детей 42 ребенка были из двуязычных, и даже трехязычных семей, что составило 75% детей в группах. В статье подано количественный и качественный анализ результатов обследования речи детей раннего возраста по таким критериям, как: понимание речи, уровень развития пассивного и активного словарного запаса детей, усвоение грамматических категорий, овладение звуковой и слоговой структурой

речи, просоидическая сторона речи детей. Также в статье описано задания, разработанные соответственно с этими критериями: Расскажи про себя, назови картинку, повтори за мной, что изображено на картинках, дополни предложение, слушаем рассказ. Дан анализ результатов исследования речи двуязычных детей раннего возраста: речевое развитие 21,5% детей соответствовало высокому уровню, у 42,8% среднему в 35,7% детей уровень развития речевой функции соответствовал низкому уровню.

В статье раскрыты основные виды ошибок и затруднений детей при выполнении заданий. Такие, как: понимание слов, означающих предметы, понимание инструкций взрослого. Большая часть ошибок была вызвана особенностями накопления детьми раннего возраста активного словарного запаса. Также в процессе выполнения задания дети часто называли признаки, которые не свойственны предъявленным предметам или не согласовывали имя прилагательное с именем существительным, также наблюдалась задержка фразовой речи у детей третьего года жизни.

Ключевые слова: билингвизм, украинский язык, дети раннего возраста, развитие речи детей раннего возраста.

Veronika Volodymyrivna Baranova,
Candidate of Pedagogical Sciences (Phd. in Pedagogy),
Assistant Teacher of the Department of Theory and Methods of Pre-school education,
State institution «South Ukrainian National Pedagogical
University named after K. D. Ushynsky»,
26, Staroportofrankivska Str., Odesa, Ukraine

YOUNG CHILDREN'S SPEECH DEVELOPMENT UNDER CONDITIONS OF BILINGUISM

The relevance of the study: a large number of families of mixed nationalities are represented in the Southern region of Ukraine. Children in such families from early childhood are surrounded by several languages (two, and sometimes more), which, in their turn, influence the development of child's speech. A major contribution to the study of the problem of bilingualism in the context of the contact of the state (Ukrainian) language both with the languages of national minorities and with foreign languages was made by studies of well-known domestic linguists, psychologists and educators as well as foreign scholars.

The aim of the article is to identify the development features of young children's speech within bilingual families.

Some regulations stating that a versatile idea about the state and features of children's speech development as a means of communication can be obtained only in the process of complex psychological and pedagogical research, the linguistic analysis of children's speech activity are revealed in the article.

The results of the questionnaire survey of young children's parents in pre-school educational institutions in Odesa are presented in order to identify children living in bilingual families. The following results were obtained: out of 52 children, 42 children were from bilingual, and even from three-lingual families, which accounted to 75% of children in groups. A quantitative and qualitative analysis of the results of the young children's speech survey is provided in the article according to the criteria as follows: understanding of speech, development level children's of passive and active vocabulary, mastery of grammatical categories, mastery of the sonic and syllabic speech structure, children prosodic speech. There are described the tasks developed according to these criteria: tell about yourself, name the picture, repeat after me what is depicted in the pictures, complete the sentence, listen to the story. The analysis of the results under study regarding bilingual young children's speech is made: 21,5% of the children demonstrated a high level of speech development, 42,8% - an intermediate level and 35,7% of children demonstrated a low level of their speech function.

The main types of children's mistakes and difficulties which arise while performing the tasks are revealed in the article. They are: understanding words that mean objects, understanding adult's instructions. Most of the mistakes were caused by accumulation the peculiarities of the young children's active vocabulary. Besides, in the course of fulfilling the assignments, the children often called characteristics that were not typical of the subjects presented or did not agree adjectives and nouns; furthermore, there was a delay in the phrasal speech performed by the third-year-old children.

Key words: bilingualism, the Ukrainian language, young children, development of young children's speech.

Подано до редакції: 1.09.2017 р.

Рекомендовано до друку: 16.09.2017 р.

Рецензент: д.пед.н., професор А. М. Богуш